

ORAINGO ANTZERKIAZ

Tolosa, 1998-XI-14

*Antton Luku,
idazlea*

Hasi aitzin erran beharra da, Jean Haritschelharrek ez zidala zehaztu “oraingo antzerkia” zer eremutan ikusten zuen. Mattin Irigoien toberaz eta Jean-Louis Davant pastoralez ariko direnez, nik Iparradeko oraingo antzerkia edo oraingo herri-antzerkia dut aipatuko, baita, nik uste, nitaz bestalde He-goaldekoaren aztertzeke, berriki atera aldizkari eta guzti.

Antzerki edo herri antzerki?

Duela zazpi-zortzi urte Txomin Peillenek hitzaldi bat eman zuen Baionan, literaturaz eta batuaren baliatzeaz, eta iduri zitzaion orduan, Iparradeko idazkietan batua hedatzen ari zela, “salbu herri-antzerkian eta holako gauza berezietan”. Eta herri-antzerki horretan Gillom Irigoien antzerkia sartzen zuen. Bitxi iduritu zitzaidan orduan, delako “herri” osagai hori, orain berriz, xuxen.

Ez du kentzen “herri, herritar edo herrikoi” hauek oro aski irizpide lausoak direla, “oraingo” emendatzen bazaie ez du deus errexten.

“Herri... eta ez herri”

Herri edo herrikoi nozio hauek biziki aurritzi baikorra daukate Euskal Herri barnean nahiz kanpoan. Iradokitzen du, hola, batere urtatu gabe, landare basen aran jalgi litekeen kultura naturala: kolonialismo eta kultura burjesari buru egiten ezkerrekoentzat, estatu laikoari, eskuinekoendako (apezen garaian Iparraldekoon kasuan), estatuei orain...

Kanpotik ikusirik, musikan adibidez, trad mugimenduak bere merkatua badauka, musika etnikoak abiapundu edo mestizaie ingrediente dira maiz. Antzerki profesionalean, txosten muntaketa sorkuntza bera bezain funtsezkoa da diru laguntzen ardiesteko. “Ondarea” hitz-giltza baita Frantziari sos zerbaiten kentzeko, munta gaitza badu konpainia euskaldun, eta gehiago oraino ez eus-

kaldunendako beren errotzearen froga ekartzeak. Ondorioz gure herritartasunari hartu seinale sinbolikoak (euskara zatiño edo elementu mitologikoak) ikusten dira han eta hemen loratzen.

Artekaño hau, erakusteko hitz horrek bere pizua baduela, eta funtsari berriz lotzeko zein da Herrian dagoen antzerki naturala edo zer eskatzen du Herriak?

Koropiloaren askatzeko, metodo bat daiteke, gure “antzerki-idazle” buruari galde egitea zer idatzi dugun besteek eskaturik eta Iparraldean egiten denaren lehen katalogo bat genuke.

Lehen lehenik, antzerkia idazten da taldeak direlaketz, taldeak antzerkia behar baitu antzerki-taldea izaitzeko. Pantzo Hirigaraiek Xirrixti-Mirrixtirentzat idazten du, nik ikastetxeko antzerkilarientzat. Eskolen inguruan, ikastola eta beste, antzerkiak badu leku bat, eta erakasleek edo animatzaileek, etxeko etxeko, beren gain hartzen dute testuarena, Janine Urruty, Kattalin Sallaberry edo Irene Bordak egiten duten bezala. Funtzio soziologikoa dutela hauek gure Iparralde nimiño hartan ezin uka, gero, galde herritarra edo animatzailearen ekimena denez, hau berantxagoño trenkatzekoa da. Gizarte taldeetan antzerkiak behar dituzte ere. Sindikatek, presio taldeek, politikoak edo ez, animazio elkarteek. Testuari eskatzen zaio artetan taldearen ideien aldarrikatzea, prestigio edo legitimitate politiko bat ere, espedizio bat kausituz kulturalen munduan. Hemen irrati-antzerkiak, presoen sostenguz egin horiek, ihauteriak eta holakoak aipatu nahi ditut. Segur naiz jada bi sail hauetako idatzi testuak bilduz bagenukeela bolumenean antzerki klasikoetan baino aise gehiago.

Duela hamar urte anitz denbora iragan dugu, solas alferretan, aipatzen ditudan antzerki tipi ezberdin hauek ezin sailkatuz. “Tobera, definizo baten bila” lizentzia txostena ere horretaz egin genuen Xan Otaburu eta biek. Jakin behar genuen zertan ari ginen, ondarrean, zer zen hor antzerki, zer sketx, tobera edo gau-beila.

Gau-beilek aski ongi erakusten dute delako herritartasun edo herriak maite ukaite honen anbiguotasuna. Nork eskatzen ditu gau beilak? Herriak ala garai bateko militanteek dizkiote herriari eskaintzen, denboran turismoaren aurkako ekintzengatik edo antzerki politikoetan erre ondotik barkamenaren ardiesteko.

Mito hauetan aipatu beharrak: herriak, gure herri tipiak. Berriki arte —garaiak laster aldatzen baitira interesgarria izanen da sarri “oraingo” honi lotzea, ikusteko zer aldatu den— berriki arte, taldeak herri bereko gazteez osatzen ziren.

Azken bizpalau urte hauetan galde hau azkartu da, eta tentatuak izan dira batzu —ez da sekulan helburu politikorik gabekoa— herri-antzerkia eta herrietako antzerkia nahastea. Harremanetan garelarik herri horiekin, eta hor ere norbait bada telefonaren puntan, “buruzagi” bat, ohartzen da laster ez duela antzerkia helburu, honen motibazioa ez dela herri hartako saltsa politikoa bai-

zik bilatu behar. Honentzat antzerki guziak konplikatuegi izanen dira, taula gainean agertzeko, estakurua du bilatzen testu batean, gaztediaren biltzaile gisa agertzeko parada. Antzerki emaiteko egunean ageri da berehala ez dugula gauza bera aipatzen. Ez dut gutietsi nahi, batzuetan, animazio mailan, euskararen presentziaren aldetik, adibidez —funtsezkoa da orain Iparraldean—, hor egina den lana. Baina Iparraldeko guziak gogoan dute, gure talde kasik guziak giro horretatik ateratu baitira, bigarren proiektuaren moldatzeko unean izan diren eztabaidak, antzerkia egitearen eta herrian egoitearen alderdien artean.

Idazten dugunarekin bukatzeko, argi da manatua ez den antzerki batek, talde batentat idatzia ez den antzerki batek, ez duela emana izateko xantza izpirik. Baina ez du honek bere herritartasuna zalantzan ezartzen, aipatu adibide guziak eragile edo helburu soziala dutelakotz. Ez dira landare baten gisan loratzen. Hortaz, herri-antzerkiaren definizio zaharren ingurua egin behar dugu, Euskaltzaindiarena da ere iduriz, ikusiz nola bilduak garen egun: tobera, pastoral, maskarada, astolasterra elgarrekin ezarriak dira. Forma batzuk dira, mende hastapeneko etnografoek biziki finki deskribituak, egitura alda-ezina-ekin. Iparraldean, unibertsitateko lanetan dira gehienik aipatzen. Hérellek *Chiquitoa* eta bertsularitza sail berean ohatzen zituen. Orain hauek bereizten dira eta adierazgarria zait, errailearen erantzunkizuna engaiatzen diren sailak herri-antzerkitik kentzea. Toberen izengabeko autorea edozein jokolari izan zitekeelarik, bazuen libertimenduak beste biperrik. Jokolariek beste zerbait ere asumitzeko.

Beobidek *Argia* aldizkarian erran zuen behin Iparraldean ez zela irri egiteko antzerki txarra baizik. Zertaz ari zen? Maskarada esketxe txarren bat zukeen ikusi (xilarrak ere badira eta ez da sekulan aski konduan hartzen karrika antzerki mota horren interesa; asto-lasterren eremua dantzarietara soilik uzten ez batzaie ardura egiten den bezala orain), edo ez da sekulan Iparralderat joan, garai hartan preseski urrunxeago aipatuko ditudan taldeak indarrean baitziren. Interesgarria, halarik ere, delako txar horren definizioa, funtsik gabeko irri horrena. Herrikoitasuna nahasten baita denek konprenitzeko gisan egina den antzerkiarekin. Erran nahi dute egileek, intelektualago egin lezaketela baina zozok uker dezaten heinean uzten dutela auzia: hots, apezten garaian erraten zen bezala, jende xehearentzat egina. Euskararen funtzioa baita hori. Nik uste dut Herria abila dela eta ez konprenituarena ere badakiela egiten, gustukoa ez duen zerbait entzun duelarik. Denena egitea hautu politikoa da ere, hitz-hartzea bezainbat, beraz ez da herrikoiagoa. Digresio hau aldarrikatzeko ez direla “herri” eta “errex” lagun.

“Oraingo”

Garaiak nahasi ditut hor eta bazterren altxatzeko poxiño bat, Izuran Herri-antzerkiaren egina izan zen gaualdi bat hartuko dut abiapundutzat. Han Lan-

dartek bere haur denborako antzerkia aipatu zuen, apezek arras kontrolatua, guk “patronaia” deitzen duguna. Interesgarria bai, baina hunkigarriago izan zen, zer lan egin zuten Landartek eta orduko euskalzaleek euskal-antzerkiari beste tornu baten emateko, delako denena egiteko “herrikoitasun” hura utzirik. Lan hori EATBren sorreran bukatzen da eta Landartek antzerkilari bezala egin duen azkenean: Xirrixti- Mirrixti taldea eta *Nola jin hala joan* antzerkia.

Zer ahanzten du Landartek hor? Bi gauza: apezek beren patronaia erein aitzin zen guzia. Abantxu erre duten herri-antzerkia, gure tobera. Ahanzten ditu ere, ene ustez, bere lan indartsuenak, antzerki politikoak, *Nola jin hala joan* egin aitzin toberak arrapiztu dituela, *Biper beltz* taldea eta sorkuntza kolektiboak, Kristiana Etxaluzekilako kolaborazioak. Guk ikusi dugun antzerkia, ororen buru zaletu gaituena. Ez formaz beti, baina izpirituz, segur, hari indartsuena hortik arrapizten da. Apezek kasatu ahal izan ez duten izpiritua baita toberarena.

Hau sasi bertsulari, dantzari, eta ostatuko krepauten antzerkia zen. Libertimenduak fartsitzen zituzten esketx horiek ez ziratekeen beti finetarik, gustua, segurrenik ere, aldatuz joan da, baina sorkuntza gune horrek zentsura ikaragarria jasan du.

Manex Etxamendi ezterenzubiarraren bertsuetarik frogatzen da toberak herriak dituela baztertu. Bera, ordea, ez zen Herria baina Elizaren botza. Ezterenzubini auzapez zen eta elizako giltzain, apeza, berriz, herriko etxeko idazkaria zelarik. Begi bistakoa da apezak zuela podere osoa, laiko eta morala, mera txontxongiloa zelarik, Lafittek nahi duena erranik ere. Lorientzen bazen bezperen kantatzen, gure Manexek zer egingen zuen libertimendu batean, orduan sasi-bertsulariz tapatua zen herri batean. Bertsutan erran behar bazuen irrigarria zela, jakin ezazue ez zela bere herritarrendako hain argi izan behar.

Toberatik heldu den izpiritu hori, maisuki errekuperatu du Larzabalek baina ahoa nahitara lanpustu dio Elizako helburuak baitzituen. Agortzekotan zen iturria, Gillaume Irigoien jin arte.

Krepauten salbatzerat heldu da politika. Antzerkiak hitz-hartzea erran nahiko du. *Maiatz*-en solasaldi batzuetan —gaia “berrikuntza eta haustura euskal antzerkian” zen— erran zuen Irigoienek lehengo Hiruak-bat hauek Larzabal eta bereziki Landarten antzerkiak eman zituzten eta *Biper beltzen* segida izatea zuela helburu. *Biper beltzek* Landartek idatzi *Egarriak eta Mee-mee ardi kaka mehe* sorkuntza kolektiboak eman zituen... Hari beretik ikusten zuen bere burua Irigoienek, alta, honek duke haustura gehienik ekarri.

Parodia eta ironia barnekaldeko errugbitzearen kontra Don Iban eta Ibai gorrirekin, salatze politikoa *Poluzione Pullozionen*, ELBren teoriak *Apetitu onean*, Galen aldekoiei muturrekoa Eskalapoinaken. Baina ene ustez berriena *Hamar manu minduak* izan da, popularrena ere, eta denbora berean estiloz auserrena: krepaukeria erreakzioaren etzian. Hizkuntzaren ahalak erreindibikatzen

ditu, “bere burua” pertsonaiaren sortzearekin. Jauntziak: Kattalin gorritz ziren jokolariak, metafora sortuz, espazioa sinbolikoki antolatua zen, herri bertsulari edo zirtolari pertsonaia, baikorra normalean, herriaren gustukoa, antzerki horretan utzikeriaz hobendun. Gaia: herri tipiak sortzen dituen zurrumurruak bere seme-alaba ausartenen kalitzeko, herri hau erreakzio toki naturaltzat erakutsia. Ikuskizuna pastorala batean bukatzen da, manikeismo salagarri horren itxuratzaille argia. “Azal orizta, muin betirakoa”: Lizardik erran zuen bezala, edo “joko berri bat oraingo euskal-erreferentzien itxuratzeko”. Geroztik anitz entsegu eginak izan dira, baina, erran dezagun, gure antzerki amateurraren bidea hor zitekeen.

Hurbil iragana

80 urteetan EATBk zituen Iparraldeko talde guziak biltzen. Xirrixti, Bordaxuri, Maribisos, Oztibarre, Hiruak bat, Ezterenzubiko Zentzu gabeak. Maribisosek antzerki biziki on bat eman eta gelditu zen testu eskasez. Ez zen arrazoina ene ustez. Janine Urruty kide zen eta eginen zukeen. Denbora eskasez zitekeen: militanteek nahi bezainbat alor baitute beren buruaren meskabatzeko. Hau, Iparraldea aipatzen delarik, ez da ahanzi behar.

Gelditzen direnak Xirrixti eta Bordaxuri dira. Hauen erkatzean interes polita atera daiteke. Xirrixti Landartek Baionan sortua. Lehenik Xirrixti-Mirrixti, Larzabalen antzerkia muntatzen dute, testua biziki moztuz. Gogoan hartzen du hor zuzendariak, Landartek, predikuen garaia bukatua dela, jantziak, dekorrak arintzen dira. Beste gauza ere badu gogo zokoan: Baionan finkatuz, hiriaren konkista. Begiak herrietatik profesionalek muntatzen dituzten ikuskizunetarat makurtzen dira. Xirrixtiren sormarka *Nola jin, hala joan* izanen da. Antzerki herrikoia, arin eta omoretsua. Hirigarai bide beretik ariko da. Erreindibikatzen du irrigarritasuna, burua hautsi gabe. Familia-ikuskizun funtzioa betetzen du, eta ontsa. Landarten bidetik kalitatea hitz nagusia dago Xirrixtin. Hiriaren konkista, aldiz, utzia dute, barnealdean dute lehena egiten. Batuari uko, Hegoaldean aritzeari ere. Landartek zazpi egin ahalak egin dituelarik zazpi Euskal Herrien batzeko.

Landartek gorpuzten duen Iparraldearen diakronian arizan badira Xirrixtin, sinkronia izan da Bordaxuriren alorra: ezberdin urtero. Itzulpenari anitz eskatu diote, antzerki profesional arrotza izan da hauen eredu. Bilatu dute vaudeville-tik haste, autore frantses garaikideetaraino. Euskal antzerkia hobetu nahi ukan dute jokoaren bidez, paper sendoetan beren burua neurtuz; frantsesa eta euskararen artean zen biztanlego horretan publikoa bilatuz. Helburu profesionala ez dute sekulan gorde. Hauek dute sartu zuzendari profesionala antzerki amateurrean. Talde gero eta tipiagoa, behar ukan dute, kalitatearen zaintzeko. *Bordaxuri* Larzabalen antzerkian hiru errola ematen dizkiote berari, eta sartzen dute tragedia estetika bat, Ganix zaharraren pertsonaia kenduz, erran nahi baita

Larzabal beraren botza. Hots, Txomin Hegi eta Frantxua Cousteau Iparraldeko lehen profesionalak dira orain.

Oztibarre ez nuke nahi ahantzi, batetik, arrahastekotan baitira, gazte adana batekin, baina ere leku haundia atxiki baitute luzaz gure erreferentzien saskian. Instituzioa izan da. Toki bat bazuten: Pekotzeko sabaia. Orain dut ulertzen xehetasun honen garrantzia. Hogei bat ikuskizun eman dute, euskaltasun indartsu baten lekukoak, Monzonen antzerkietan dute beren hoberena atzeman, euskararen errateko molde biziki errealista eta fina baitzuten, sinesgarritasun haundia ardietsiz.

EATBren belaunaldi hau orokorki zahartu da eta, sustut, zerga haundia pagatu euskal militantismoari.

Nahitez ezin da EATB gauza hiltzat atxiki orain. Erreferentzia egoten da, "Euskal antzerkia" erraten delarik garai haietan egin edo ikusi gauzak daude. Bere laiotza ere badu: ez da euskaraz izatea aski euskal antzerkia izateko. Entzuten da noiztenka. "Hau ez da euskal antzerkia". Tradizio bat bada, beraz, edo berriz behaztopa gintezke "ondare" hitz madarikatuan. Bada Iparraldeko jokoan konbentzio bat, naturaltasuna ez den normaltasun bat testuaren erratean, apezen prediku edo antzerkietarik heldu den enfasia, gehiago entzuten ez duguna. Batzuentzat, berriz, ontsa aritze hori, testua molde horretan erratea da. Neutraltasuna tratatzen duen heredentzia.

Trenkatu gabe dagokigu errextasuna eta herrikoitasunaren arteko koropiloa. Bezace zuzendari frantsesari berriki galde egin diotelarik zer zen antzerki popularra orain: "Deus, jateko egiten diren ikuskizunak. Errezeta hau da: publikoaren balakatztea, bere hartan atxikitzea, testu jada entzuna, irudi jada ikusiak xerbitxatuz". Beraz, hau profesionalen arteko eztabadak dira. Hautua izaten ahal da gibelerat so egitea, eta pilpilean diren gaiak ekiditea polemika ez dadin sor. Gure herri-antzerkitik baztertzea, ulertu ez dutenendako.

Orain

Ekoizpenean, 90etik honat kazetetan agertzeko on ziren antzerkiak bakandu dira. Baina saihetsetik egin dira besteak. Irrati-antzerkian atzeman izan da esperientzia inportanta, Heletako toberak ezin ahantziak dira ere. Horiek hamar urtez, urrian, emanak izan diren presoen aldeko ikuskizunak dira, sorkuntzak beti. Iparraldeko idazle guziek zerbait egin dute horgo, erran nezake hor garela gehienik, idazterat ausartu eta gure estiloa atzeman: bordela sakatzearena. Eta bereziki hor bildu dela bere lana egiteko prest zen publiko bat: eskatzen zuena adiarezteko gai. Agerian uzten baitu harria ez dela bakarrik antzerkilarien baratzean.

Orain gazteak hor dira, hemen eta han, forma tipi edo haundiagotan ari-zanik, eskolan gehienik, Kanbo, Hazparne, Hendaia, Garazi, Uztaritzen..., edo

herrietan Lekornen, Oztibarren, Lekuinen... ihauterietan ere. Kostaldean izpi mendreak ageri dira "Kiska theatre" bezalakoak, hauek euskaraz egin dituzte gauzatto batzu euskal girotik kanpo. Agian lagunak dituzte. Ez nuke aipatu gabe utzi nahi EKEk antolatutako lehen ikastaldian-Kakotx izenaren pean arizaban ziren- bigarrena zirkuitoaren asetzeko baitzen, lehen ikastaldian, nion, rokerokak bildu zituzten eta orroitu naiz arrunt joko berria ikusi genuela, preseski ene ustez naturaltasun berria sortuz, eta herri antzerkiari hartua, ezenatoki haundiaren beharra agertzen zitzaien: gorputzaren lekua arraheldu zen. Musikak jokolari horiek arrahartu ditu, bainan nork daki...

Udaberria?

Zer falta da, beraz, udaberrirako? Iduritzen zaigu orain gauzak zaildu direla, kompetentzia anitz behar direla, espazio solas ari gara, toki, zuzendaritza, estilistika eta testu on eta ez on. Hiztegi hori guzira ez genuen baliatzen duela hamar urte. Profesionalak, frantsesek ari diren konpainiak gure artean dira. Euskal Herria interesatzen zaie, argi baitzaie publiko bat badela.

Gure publiko hori gure begiezt begiratzen badugu, errex zaigu oharreza biziki galkorra dela. Bordaxuri eta Xirrixtik Garazin egiten baitute lehena, han biltzen den jendea banan-banan hartuz, ageri da bakoitzak harreman xuxen-xuxena ukan duela lehengo talde batekin. Eskoletan edo herrietan egin lanak gaztetu du jendalde hori, baina, maiztasun zerbait ez bada atxikitzen, eta sustut funtsez ez badugu bazkatzen, hor baizik agertzen ez diren gauzak ez baditu antzerkiak aldarrikatzen, husten da edo zahartzen da gela bat hamar urtez.

Herriak ez badu deus eskatzen, edo eskaintzen zaionarekin egiten badu, guri da jakitea zer nahi dugun. Konduan atxiki behar dugu, gustuaren alorrean alde haundiak badirela. Piarres Ainziatek erran zidan, behin, antzerki solas ari ginelarik, haien denboran ezin zela pentsatu ere antzerki egitea, gorputza berez zikina zelakotz. Tradizioak ekarri digun joko soil hori tabu hauek kutsatu dutela ezin uka. Hausturak izan dira, izanen da besterik. Ikasiek erakutsi didaten gauza nagusizat daukat hau: antzerki batean ez ditugu jitez zati berak maite.

Zaila da tradizioa uztea, zaila, iduriz, publikoa kontra ukaitzea, eskatzen dituelarik jada entzun gauzak, jada ikusi irudiak. Baina hain batua dea? Publiko baturik bada edo nortasun, enbeia ezberdinak bata bestearen ondoan jarriak. Nola jakin?

Guk amateurrek orroitu behar dugu ez dugula deus galtzerik, eta sustut gure Iparraldean antzerkia izan dela tradizioan polemika gunea. Hizkuntzaren borroka ere hor egiten dela eta beste nihon. Kantuak ditu hemen jende ezberdinak biltzen problemarik gabe, hor da ekumenismoaren espazioa eta joka niro profesoanlek horretarat joko dutela antzerkian baino gehiago.

Bi hitz testu eskasari buruz. Landartek delako Izurako solas hartan atera zigun, bere esperientzia konbokatzen bazuen, antzerkia sor zedin nonbait, norbait, eragile bat behar zela. Hori hor ez zeno, izaten ahal zirela ba jokolari eta ba testu, ez zela deus egiten. Nahiz, ene ustez, jokolariaren ekarpena ere berriz aitzinatu behar den, uste dut xuxen dela berriz ere gure maisu zaharra, eta eragile horrek zuzendaria duela izena. Orain Iparraldean eta EATBko heredentzia da hau, zuzendaritza erositik da, gehienik Hegoaldean. Antzerki baten autode-terminazioa horretan da. Uste dut indar egin behar dugula hauen formatzeko, Herrian inplikatuak baldin badira, zuzendariak jakinen baitute Herriak eskatzen duenaren usaintzen. Honek testu eskasa ere tapatzen du. Badira antzerkiez kanpo anitz testu euskaraz idatziak eta gai horiek aski izan badira euskaldun baten jarrazteko bere idazmakinarean aitzinean, ontsa antzerkiturik, publikoa jarririk atxikiko dute.

Argi izan gaituzen: deus ez da hemen idatzia izan profesionalen kontra, amateurrei orroitarazteko baizik herri-antzerkia berauena dela, eta beren erantzukizunak asumi ditzaten.

Bultza batendako bide zaila ukanen du antzerki euskaldunak, minoria batek eginik minoria batek prezia dezan. Jada entzuten da garrantzitsuena antzerkia dela eta ez hizkuntza... Ezagunak dira sirena hauek: Frantziak bere hamaika buruekin nahi du hark uzten digun lekua edo behar duena bete dezagun. Heldu da orduan, dikotomia guzien zaldiko-maldikoa: erruralitate eta hiria, kultura jakintsuna eta herritarra, burjesa eta popularra, aberatsa eta pobrea, idatzia eta ahozkoa. Hauetan gurea beti apalesgarriena. Minoriaz minoria dena onetsi behar. Nik karrika nahiago dut, plaza, frontoia, edo beste, toberaren haritik egin ikuskizunen prestatzeko, tipitik bildua dugun irri isekagarria aho zokoan. Bide horretarik ibili garelarik beti publiko bat izan dugu, eta beti uste baino zabalagoa.